JÁN DEKAN K VÝVOJI JAZYKŮ*

VÍT BOČEK

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Praha

BOČEK, Vít: Ján Dekan on the Development of Languages. *Journal of Linguistics*, 2015, Vol. 66, No 1, pp. 5 – 16.

Abstract: In 1951, in the period after Stalin's intervention against Marrism, young Slovak archaeologist and historian Ján Dekan published a study *Za stalinské riešenie otázok etnogenézy* [For the Stalinist Solution of the Questions of Ethno-genesis]. The present paper shows that hidden behind the Marxist terminology, a worth reading and worth considering work on the topic of the rise and development of languages can be found. With the help of the concept of four paradigms of historical (historical-comparative) linguistics, Dekan's study is evaluated as a text fitting into the revisionist paradigm, characteristic by the assumption of a balanced role of divergence and convergence in language development. Further relationships of the Dekan's work to other theories and principles of language development are discussed.

Key words: Ján Dekan (1919–2007), historiography of linguistics, language development, archaeology, history, Marrism, Stalin

Ján Dekan patří mezi výrazné postavy československé vědy druhé poloviny 20. století.¹ Profiloval se především jako historik raně středověkých dějin, archeolog a historik umění. Centrem jeho vědeckého zájmu byly počátky slovenských dějin, Velká Morava² a slovansko-avarské vztahy, ale zabýval se též tématy klasické archeologie a antickým a byzantským uměním.³ Méně je známo, že J. Dekan je i autorem textů, které se týkají jazykovědy. V tomto příspěvku se chci věnovat hlavnímu z nich. V roce 1951 publikoval J. Dekan jakožto mladý a vlastně stále teprve začíná-

* Text vznikl za podpory grantu Grantové agentury České republiky č. 13-17435S.

¹ Narodil se 6. února 1919 v Šahách na Slovensku. Studoval slovenštinu a historii na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Během své profesní dráhy působil na několika různých pracovištích. V letech 1946–1948 a 1951–1952 pracoval v Historickém ústavu Slovenské akademie věd. V období 1948–1951 působil v Matici slovenské v Martině. Od roku 1952 do roku 1964 vyučoval na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, kde byl vedoucím Katedry archeologie, dějin umění, etnografie a folkloristiky. V letech 1964–1973 pracoval v Archeologickém ústavu Slovenské akademie věd v Nitře. A konečně v období let 1973 až 1985 byl ředitelem Uměnovědného ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě. Zemřel 21. srpna 2007 v Bratislavě. K životu a dílu Jána Dekana viz Vladár (2005; na stranách 23–30 s bibliografií prací), nověji Čilinská (2009).

² Srov. Dekan (1951b) a zejména monumentální syntézu Dekan (1976), přeloženou posléze i do polštiny, angličtiny, maďarštiny, češtiny a němčiny.

³ Srov. Dekan (1979).

jící vědec brožuru s názvem *Za stalinské riešenie otázok etnogenezy* (Dekan, 1951a). Pod zkoumáním etnogeneze se přitom skrývá řada otázek, které velmi úzce souvisejí s historickou jazykovědou. Zdá se však, že toto pojednání vcelku uniklo pozornosti jazykovědců. V bibliografii české (rozuměj československé) lingvistiky za léta 1951–1955 ostatně ani není uvedeno.⁴ Zároveň platí, že k tomuto textu se příliš nehlásí ani historikové a archeologové. Považují ho totiž většinou za jakési nutné zlo, které autor musel spáchat v těžkých časech první poloviny 50. let⁵ – v době, kdy se přinejmenším od humanitních vědců čekalo, že se pochvalně vyjádří o slavných Stalinových statích o jazykovědě z roku 1950, které ukončily éru, kdy byl v sovětské lingvistice vůdčím směrem marrismus. Oceňuje se nanejvýš způsob, jakým Dekan tomuto dobovému tlaku vyhověl. Příznačná je v tomto ohledu následující vzpomínka Tita Kolníka (Kolník, 2005, s. 54): „Už na počiatku svojej pedagogickej pôsobnosti na Filozofickej fakulte UK (v rokoch 1953–1957 dekan) sa nemohol vyhnúť v ominózných päťdesiatych rokoch aj nie príliš populárnym aktivitám a odliatbám vtedajším mocným. Pri oslavných orgiách z príležitosti vydania práce generalissima Stalina ‚O marxizme v jazykovede‘ sa mu ušla povinnosť ‚zhodnotiť‘ a ‚vyzdvihnúť‘ prínos tohto ‚koryfeja vedy‘ pre slovenské historické bádanie. J. Dekan sa tejto nevdácej úlohy zhostil virtuózne. Jednak prednáškou usporiadanou pod záštitou Slovenskej akadémie vied a umení (13. 3. 1951 v Bratislave a 18. 4. 1951 na Katedre všeobecných dejín Karlovej univerzity v Prahe) a jednak jej modifikovanou publikáciou ‚Za stalinské riešenie otázok etnogenézy‘ (Bratislava 1951).

Politický akcent a účelový charakter tejto Dekanovej ‚nadpráce‘ sú zreteľné, ale všetci vtedajší i dnešní kritici uznávajú, že autor ju urobil brilantným štýlom, hodným špičkového umeleckého remeselníka, schopného splniť aj najnáročnejšiu objednávku. Nevdojak mi prichodí na myseľ porovnanie s oslavnými, staršej generácii dobre známymi ódami na Stalina s jednou Kostrovou a jednou Nezvalovou básňou. Obe boli napísané rovnako na objednávku. Ich umelecká hodnota sa nedá spochybniť. Možno všetci nám chceli aj ukázať, že slovo, ak ním narába skutočný majster, možno ekvilibristicky využívať, ale aj zneužiť.“

Na rozdiel od Kolníka se nedomnívám, že by Dekanův text vynikal pouze formální ekvilibristikou. Ve skutečnosti je v něm možno najít i velmi pozoruhodný obsah. Nebývá vždy samozřejmé, aby se archeolog či historik vyjadřoval k jazykověd-

⁴ Figuruje zde pouze jediný Dekanův text, vydaný o několik let později (Dekan, 1954, srov. Tyl, 1957, s. 218, položka č. 1238).

⁵ Komplementárně k tomu se pak ve většině vzpomínkových textů vyzdvihuje pozitivní role Jána Dekana v pozdější době, kdy na jednotlivých pracovištích vystupoval velmi takticky vůči nejrůznějším formám režimního nátlaku, a pomohl tak v řadě konkrétních případů například k udržení ohroženého pracovníka na dané pozici (srov. porůznu u Vladára, 2005). Takové hodnocení se často opakuje u řady výrazných osobností naší vědy v době totalitního režimu (v české lingvistice je toho nejlepším příkladem Bohuslav Havránek) a stálo by za bližší průzkum, zda se v některých případech ve skutečnosti nejedná o mýtus, v jehož základu je snaha ukázat u dané osoby především na to lepší, a to horší raději nepřipomínat.

ným otázkám takovým způsobem, že by to nevyvolalo silně odmítavé reakce lingvistů. Součástí historie stýkání a potýkání těchto disciplín je – jak známo – mnoho bolestivých okamžiků. Ján Dekan působí ve svém textu v tomto ohledu sympaticky skromně. Nepouští se do zkratkovitých a zjednodušujících soudů. Kde je to třeba, opírá se o osvědčené texty. Zná pochopitelně především literaturu na pomezí mezi jazykovědou a archeologií (Lehr-Splawiński, 1946), z čistě lingvistické produkce pak čerpá zejména z Josefa M. Kořínka (1948) a Antoina Meilleta (1924). A samozřejmě vychází ze znalosti moskevské diskuse o jazykovědě z roku 1950. V době, kdy svou přednášku koncipoval, měl již k dispozici slovenský překlad nejdůležitějších textů z této diskuse, tj. sborník obsahující jednak překlad všech tří Stalinových statí o jazykovědě, jednak překlad všech diskusních příspěvků, které byly na přelomu jara a léta roku 1950 uveřejňovány v moskevském deníku Pravda (srov. Isačenko, 1950).⁶ Právě z tohoto sborníku přebírá Dekan do svého příspěvku většinu (nutných a očekávaných) citací Stalinových jazykovědných myšlenek, zejména z prvního Stalinova textu. Zdaleka se však nespokojuje s jejich opakováním a rozměňlováním. Ve skutečnosti skicuje v tomto relativně krátkém příspěvku originální koncepci vývoje jazyků od prehistorických počátků lidstva až po novodobou historii. V následujících řádcích chci ukázat, že tyto Dekanovy myšlenky zasluhují připomenutí. Učiním tak zejména za pomoci zasazení jeho textu do koncepce paradigmaticko-srovnávací jazykovědy, kterou jsem představil ve své nedávné práci (Boček, 2014, zejména s. 29–47). Výběrově pak upozorním na afinitu některých Dekanových názorů k jiným teoriím historicko-srovnávací jazykovědy.

Ve své koncepci rozvíjím Janhuneno rozlišení čtyř paradigmaticko-srovnávací uralistiky (Janhunen, 2001). Ukazují, že paradigmata lze zobecnit na historicko-srovnávací jazykovědu vůbec a aplikovat je na výzkumnou tradici v zásadě jakéhokoli jazyka či skupiny jazyků. Kromě toho upravuji samotný pojem paradigma. Juha Janhunen jej v podstatě užívá v kuhnovském smyslu jako přijatý model či schéma, něco, co se společně uznává, respektive na čem se v dané době shoduje vědecké společenství (Kuhn, 1962). U J. Janhunena se tak paradigma rovná určitému konkrétnímu období vývoje vybraného oboru (uralistiky), v němž jsou více méně jednotlivě zastávány konkrétní metodologické principy. V mém pojetí je paradigma abstraktní soubor vzájemně provázaných pouček, který není uznáván všeobecně, ale pouze dílčím způsobem (skupinou autorů, množinou textů či dokonce jen částmi textů), a to porůznu v různých časových obdobích. Paradigma jako jakýsi svazek navzájem souvisejících myšlenek je vlastně konstrukt, který nemusí být (a skutečně nebývá) v textech manifestován v úplnosti (v tom smyslu, že by všechny poučky z jednoho konkrétního paradigmatu musely být v konkrétním textu zastávány). Naopak, jeden a týž text může být (a skutečně bývá) kombinací myšlenek z různých paradigmaticko-srovnávací uralistiky.

⁶ Český překlad se za slovenským o něco opozdil a vyšel až následujícího roku (Kellner – Novák, 1951, srov. o tom Tlustá, 1952, s. 51).

lze však určit dominantu zkoumaného textu, tj. paradigma, které se v něm manifestuje nejvíce.⁷ Zároveň však zůstává v platnosti, že paradigmata představují v určitém ohledu také jakýsi řetězec akcí a reakcí, vymezování se vůči tomu, co bylo. Pokud jde o určení jednotlivých paradigmat, stanovují, že hlavním parametrem, který je konstituuje (tedy jakousi dominantou paradigmatu), je význam, jaký se pro vývoj jazyků připisuje jazykovému kontaktu. Podle toho vypadají paradigmata následovně: 1) konvencionalistické paradigma: v jazykovém vývoji hraje nejdůležitější roli divergence, jen malou nebo dokonce žádnou roli konvergence; 2) revizionistické paradigma: v jazykovém vývoji hrají divergence i konvergence stejně důležitou roli; 3) revoluční paradigma: hlavní hybnou silou jazykového vývoje je konvergence; 4) kontrarevoluční paradigma: popření revoluce návratem ke konvencionalismu, případně k revizionismu. Dalšími parametry jsou pak například způsob vysvětlování jazykové změny (výlučně nebo alespoň převahou z vnitřních faktorů × rovnocennou souhrou vnitřních a vnějších faktorů × výlučně nebo převahou z vnějších faktorů), způsob chápání pojmu pravlast (omezené území výskytu prajazyka × širší území více související s jinými pravlastmi × úplné odmítání pojmu pravlast) či způsob zacházení s pojmem genetická příslušnost jazyků (každý jazyk má jen jeden prajazyk × některé jazyky – pidžiny, kreoly – nelze z hlediska genetické přináležitosti klasifikovat × jazyk může mít i více prajazyků-matek) apod. Do sítě těchto paradigmat pak lze umísťovat jednotlivé texty historicko-srovnávací lingvistiky. Tak do konvencionalistického paradigmatu spadají především texty zastávající klasickou rodokmenovou teorii o štěpení prajazyků na dílčí dceřiné větve a jazyky. Do revizionistického paradigmatu patří texty, které se s rodokmenovou teorií nespokojují a za její důležitý doplněk či korektiv přibírají zvažování role jazykových svazů ve vývoji jazyků. Revoluční paradigma představuje pak jakousi radikalizaci revizionistických myšlenek, ústící nakonec až v odmítnutí historicko-srovnávací metody a přijetí konceptu míšení jazyků jako základní hybné síly jazykového vývoje. To ovšem často vyprovokuje kontrarevoluční reakci, při níž se buď hájí základní konvencionalistické pozice, nebo se navrhuje návrat k umírněnějšímu stanovisku revizionistickému.

Dekanův text spadá celkem jednoznačně do paradigmatu revizionistického. Přeneseme-li se přes vnější háv marxistické terminologie, ukáže se před námi poctivý pokus o vyrovnání se se základními otázkami historicko-srovnávací jazykovědy. Své pojednání zahajuje Dekan negativně, vymezováním se vůči konkrétním starším směrům v archeologii a jazykovědě. Nastiňuje vývoj těchto věd v posledních desetiletích v Sovětském svazu i v Československu, připomíná negativní roli, jakou sehrál v obou vědách marrismus, a vyzdvihuje Stalinův zásah a celou moskevskou diskusi. Zároveň podotýká, že odmítnutí marrismu neznamena návrat k starším

⁷ V tomto ohledu se pojmu paradigma velmi blíží pojem typ v pražské typologii. Jedná se vlastně o jeho transpozici ze zkoumání jazyků do zkoumání dějin lingvistiky v tom duchu, jak to poprvé naznačil Jiří V. Neustupný (1993).

„buržoazním“ směrům. V následující části práce se už autor víceméně soustředí jen na kritiku směrů jazykovědných. Podrobněji rozebírá hlavní chybu „buržoazní“ jazykovědy, která za hlavní hybnou sílu jazykového vývoje považovala divergenci, i ústřední omyl marrismu, který zase za hlavní hybnou sílu jazykového vývoje stanovil konvergenci, křížení jazyků. To vše už podle autora odhalila moskevská diskuse, nyní je třeba z toho vyvodit patřičné závěry a na nich pak dále stavět. Dekan formuluje pět závěrů, které považuje za důležité. Pro naše téma jsou podstatné tři z nich. První představuje vlastně odmítnutí konvencionalistického paradigmatu: „Po prvé, že prajazykovo-diferenciačná schéma nie je všeobecne platným a nutným zákonom pre vznik skupiny príbuzných jazykov. Že vzájomný vzťah týchto jazykov k základnému jazyku nie je historický v smysle genealogickom, ale len všeobecne historický ako výsledok konkrétného historického procesu. Že teda podľa zásad marxizmu-leninizmu diferenciácia nie je základným zákonom jazykového vývoja...“ (Dekan, 1951a, s. 39–40). Druhý závěr připravuje půdu pro stanovisko revizionistické: „Po druhé, že kříženie základného jazyka s inými, prípadne aj nepríbuznými a asimilácia týchto jazykov základným jazykom podľa zákonitostí, odhalených s. Stalinom môže viesť v konkrétnych prípadoch k vzniku uzavretej skupiny príbuzných jazykov, t. j. že integrácia je v konkrétnych prípadoch zákonitým procesom vzniku príbuzných jazykov. Je pochopiteľné, že táto téza nemá nič spoločného s vyumelkovanou a hmlistou integračnou schémou akademika Marra“ (Dekan, 1951a, s. 40). A posledný záver je skutočne esencií revizionistického paradigmatu: „...po piate, zákon integrácie a diferenciácie sa v jazykovom vývine etnických skupín dialekticky strieda, pričom sú obdobia, v ktorých prevláda integrácia a iné, keď prevláda diferenciácia“ (Dekan, 1951a, s. 43). Dôležité je uvědomit si, že k revizionistickému stanovisku dospívá Dekan z obou možných stran, jednak překonáním konvencionalismu, jednak ústupem z revolučních marristických pozic (srov. výše uvedený druhý závěr a dále například: „vynára sa však celkom konkrétna otázka, či azda proces integrácie, kříženia nie je základným zákonom jazykového vývoja vôbec a či teda diferenciáciu nemáme považovať len za druhotný sprievodný zjav pri formovaní sa jazykov a etnických skupín? Na túto otázku možno celkom jednoznačne odpovedať, že nie“ – Dekan, 1951a, s. 42). Z této druhé strany se tedy vlastně jedná o kontrarevoluční reakci v podobě návratu k revizionismu. To ovšem platí patrně o všech, kdo v rámci moskevské diskuse a následných přidružených diskusích v Sovětském svazu i jinde odsoudili marrismus, ale zároveň přitom poukazovali na nemožnost vrátit se zpět k tzv. „buržoazní“ jazykovědě.⁸ Právě u Dekana je však tento postoj velmi výstižně formulován s ohledem na otázku vztahu divergence a konvergence.

⁸ Srov. za všechny Čikobava (1950, s. 61): „Marxisticko-leninská jazykoveda pokladá za zákonité formovanie nových jazykov v procese diferenciácie, avšak zároveň vôbec nepopiera kříženie jazykov (proces integrácie): kříženie je zákonité ako *jeden* z procesov, ale nie ako *jediný proces*“ [vyznačení původní].

Následně se již dostáváme k pozitivnímu aspektu Dekanovy práce: představení vlastního řešení otázky vzniku a vývoje jazyků a etnických celků. Dekan ve svém textu nepostupuje chronologicky (a to ani vpřed, ani vzad), ale přeskakuje po různých obdobích vývoje lidstva, čímž jeho text poněkud ztrácí na přehlednosti. Bude proto vhodnější uvést nejprve autorovo shrnutí z konce práce a teprve potom se věnovat jednotlivým obdobím konkrétněji. Shrnutí má následující podobu (Dekan, 1951a, s. 79–80): „Shrnujúc teda doterajšie závery o jazykovom vývoji európskeho ľudstva, možno povedať, že sa v ňom neuplatňuje ani jednostranná diferenciálna, ani jednostranná integračná zákonitosť, ale že pri dialektickom striedaní týchto základných procesov majú jednotlivé obdobia svoju špeciálnu tvárnosť jazykového vývoja, podmienenú charakterom sociálnoekonomického procesu príslušnej epochy.

Pre obdobie staršieho paleolitu, súběžné s druhým stupňom divožstva je príznačné rozrastenie jazykov istého typu v jazyky pásmové. Do tohto obdobia spadá vznik indoeurópciny, hamitčiny a iných, prípadne aj vyhynulých pásmových jazykov.

Pre obdobie mladšieho paleolitu, mezolitu a neolitu od stredného stupňa divožstva po prvý stupeň barbarstva je príznačný rozklad pásmových jazykov v jazyky rodové a vznik kmeňových jazykov na podklade štiepenia a slučovania rodov v kmeňové celky.

Doba bronzová až historická s prechodom jednotlivých spoločností so stredného stupňa barbarstva na stupeň otrokárskej a predfeudálnej spoločnosti sa vyznačuje vznikom veľkých skupín príbuzných jazykov keltských, germánskych, ilýrskych, iránskych, slovanských a iných v procese kríženia a integrácie kmeňových jazykov.

Epocha feudalizmu a kapitalizmu sa vyznačuje samostatným rozvojom jednotlivých jazykov danej príbuzenskej skupiny v jazyky národnostné a národné cestou diferenciácie navonok a integrácie vnútri.“

Vidíme, že Dekan rozlišuje vlastne štyri rôzne obdobia vývoje jazykov a v každom z nich počíta s jiným prevažujúcim typom vývoje jazykov.

Hned pro nejstarší období přitom Dekan předpokládá velmi specifický způsob vývoje jazyků, který nepředstavuje ani převážně divergenci, ani převážně konvergenci. Dotýkáme se zde samotné otázky nejzazších počátků lidské řeči. Podle Dekana vznikají „prvotní jazyky“ dohodou, vynucenou zprvu sporadickým, postupně stále častějším kontaktem lidských tlup. Různé činnosti jako zejména společný lov či organizovaný přesun surovin z bohatých nalezišť jinam si totiž přirozeně vyžádaly vznik dohodnutých zvukových znaků pro označování konkrétních věcí a myšlenek. Z těchto prvotních jazyků⁹ pak podle autora vznikají tzv. „pásmové jazyky“. Děje se tak tzv. rozrůstáním, jakýmsi volným šířením do stále širšího prostoru, tedy postup-

⁹ Autor nespecifikuje jejich počet, ale zjevně předpokládá, že vznikaly na různých územích nezávisle na sobě. Zároveň je ovšem ve svém textu opatrný a uvádí, že navrhovaný způsob jazykového a etnického vývoje předpokládá pouze pro Evropu.

ným rozšiřováním území, které každý z nich zabírá. Takový vývoj je právě odrazem specifického uspořádání lidské společnosti ve starším paleolitu, kdy je základní společenskou jednotkou tlup. Nedochází zatím ani ke křížení pásmových jazyků, protože sporadický kontakt tlup spadajících do různých pásmových jazyků je vesměs nepřátelský a končí vyhubením jedné z nich, ani k rozpadu některého pásmového jazyka, protože celkově pomalý vývoj ve sféře myšlení a výroby nepřináší vznik nových slov pro nové jevy vzniknuvší případně jen na menších územích. K rozrůstání pásmových jazyků kromě toho přispívají i klimatické podmínky, kdy velmi pomalé střídání dob ledových a meziledových způsobuje také velmi pomalé přesouvání tlup na životu příznivější území. Tak podle Dekana vzniká i indoevropština a další jazykové útvary chápané tradiční historicko-srovnávací lingvistikou jako prajazyky. „Súhrnom možno teda povedať, že základným zákonom jazykového vývoja staropaleolitického nebola ani diferenciácia, ani integrácia, ktorej významnejšie uplatnenie vylučuje predovšetkým vyhladzovací charakter vojen, ale rozrastanie niekoľkých prvotných jazykov do veľkých územných rozmerov, čím vznikly prvotné pásmové jazyky. Domnievam sa, že za takýto pásmový jazyk prvotne pospolnej spoločnosti treba považovať aj indoeuropčinu a iné vyhynulé jazyky“ (Dekan, 1951a, s. 70).

Ve druhém období, jež autor vymezuje od mladšího paleolitu přes mezolit až po počátek neolitu, dochází ke změně společenských podmínek, kdy se převládající formou organizace stávají rody. Zároveň nastává technický rozvoj, což s sebou přináší na různých územích také vznik nových slov. Odrazem toho je pak rozpad jednotlivých pásmových jazyků na rodové jazyky a posléze jejich přetvoření do podoby jazyků kmenových. Převažující silou jazykového vývoje v tomto období je tedy divergence.

Třetí období začíná koncem neolitu, asi na začátku 2. tisíciletí před naším letopočtem, a končí stěhováním národů. V této době dochází k velkým pohybům obyvatelstva, zejména k útokům jedněch kmenů na druhé, a to formou organizovaných nájezdů, včetně složitých etnických přesunů. Na velmi rozsáhlém území rychle vznikají a zase zanikají různé kmenové svazy, násilně se sjednocují často i nepřibuzné kmeny, přičemž jednou převládá jazyk kmene vítězného, jindy jazyk kmene podrobeného. V tomto období se formují dílčí skupiny indoevropských jazyků. V kontaktu jsou přitom i kmeny a jazyky pocházející původně z různých pásmových jazyků, čímž vznikají přechodné typy; zde uvádí Dekan jako příklad chetitštinu jakožto útvar „na rozhraní indoevropských a semito-hamitských jazykov“ (Dekan, 1951a, s. 78). Hlavní vývojovou silou je v tomto období jednoznačně křížení jazyků, konvergence.

Čtvrté období je dobou feudalismu a kapitalismu, kdy se z kmenů formují národnosti a posléze národy. Zde přichází Dekan s myšlenkou o koexistenci obou základních vývojových procesů, integrace a diferenciace. Záleží totiž na zvoleném směru pohledu. Při pohledu dovnitř formujícího se národnostního/národního jazyka probíhá převážně integrace, v podobě prosazování se jednoho konkrétního dialektu na úkor jiných. Při pohledu zvenku však stejný proces představuje vlastně diferen-

ciaci, pretože se prítom jednotlivé národnostní/národní jazyky navzájem od sebe vzdalují. „Ak však s jednej strany zisťujeme, že vnútornou zákonitosťou národotvorného procesu je v období feudalizmu a kapitalizmu nesporne integrácia, s druhej strany zase badáme, že ten istý proces sa nám v rámci jazykového vývoja širšej skupiny príbuzných jazykov, napr. slovanských javí v tomže období ako rozlišovanie, diferenciacia. Podľa toho teda jazyková zákonitosť konkrétneho etnogenického procesu sa nevyčerpáva iba v diachronickom striedaní protikladných pochodov integrácie a diferenciacie, ale tvorí synchronickú jednotu týchto pochodov na podklade totožnosti skúmaného javu v rámci dvoch rôznych etnicko-jazykových kategórií“ (Dekan, 1951a, s. 47–48).

Na konci Dekanovy práce je ešte umiestnen dodatek týkajúci sa diskuse, ktorá nasledovala po prednesení této prednášky na pražské filozofické fakulte v dubnu roku 1951. Autor zde stručně a bez hlubšího rozboru odpovídá na hlavní námítky, které při diskusi zazněly z řad pražských posluchačů. Dozvídáme se, že nejvíce pozornosti se soustředilo na pojetí jazykového vývoje v paleolitu, zejména na pojem pásmové jazyky. Dekan v dodatku zmiňuje tři aspekty této problematiky. Zaprvé uznává námítku, že i v paleolitu musely probíhat oba základní procesy, tj. integrace a diferenciacie, ale zároveň bez bližšího upřesnění uvádí, že „oba procesy maly tu iný charakter než v obdobiach nasledujúcich, keďže prebiehaly za iných sociálnoekonomických podmienok“ (Dekan, 1951a, s. 85). Za druhé pripouští, že „formovanie pásmových jazykov treba rozšíriť na obdobie celého paleolitu, a nielen na jeho starší a stredný stupeň. V súhlase s tým by sa potom aj začiatok rozkladu pásmových jazykov posunul až do mezolitu, prípadne na prah neolitu“ (Dekan, 1951a, s. 87). A za tretí odmieta námítku, že jeho koncepcie pásmových jazykú je vlastne obnovením prajazykové teórie; na rozdiel od ní totiž jeho koncepcie „uznáva existenciu viacerých pásmových jazykov a vzťahy týchto k neskorším jazykovým skupinám nepokladá za genealogické (vytvorené diferenciaciou), ale len historické, ktoré vznikly za špeciálnych podmienok tej-ktorej epochy“ (Dekan, 1951a, s. 88). Vidíme tedy, že v jistých ohľadoch byl autor otvorený úpravám své teórie (datace existence pásmových jazykú, přítomnost procesů integrace a diferenciacie i v paleolitu), ale v jiných otázkách trval na původní podobě (jiný charakter vývojových procesů v paleolitu, odmítnutí existence prajazykú v paleolitu).

Závěrem chci k představené koncepci uvést několik poznámek zasazujících ji do širšího kontextu historicko-srovnávací lingvistiky.

Pokud jde o Dekanovu koncepcí prvotních a pásmových jazykú, lze ji vnímat jako osobitý pokus vypořádat se s otázkou, jak vznikaly dávné jazyky tradičně pojímané jako prajazyky, ale přitom tak nečinit ani prostou aplikací konvencionalistického přístupu o další krok vzad (postulace či rekonstrukce ještě staršího prajazyka typu nostratictina apod.), ani revolučním prohlášením o vznikaní těchto jazykú dlouhotrvající konvergencí na způsob jazykového svazu (jak je tomu u Trubeckého, srov.

Trubetzkoy, 1939). Myšlenka pomalého rozrůstání bez převažující divergence či konvergence je tak sympatickou alternativou k těmto dvěma protikladným pólům (k jejich diskusi a navržení ještě jiného originálního řešení v podobě účasti procesu pidžinizace a případně pak i kreolizace srov. Zimmer, 1994, o tom pak dále Boček, 2014, s. 79–84).

Co se týče samotného pojmu pásmový jazyk, je třeba připomenout, že ten nacházíme také u Stalina, a to v jeho třetím textu z moskevské diskuse, nazvaném *Od-povedi súdruhom* (srov. Isačenko, 1950, s. 35). Stalin však tento termín užívá v jiném významu, jako označení pro jazyky, které vzniknou poznenáhlým sjednocováním jazyků až po celosvětovém vítězství socialismu. Z těchto pásmových jazyků pak má postupně vzniknout pouze jeden jediný, celosvětový jazyk, ale to se má stát až v daleké budoucnosti, ve druhé fázi budování komunismu.¹⁰ Sám Dekan se k budoucnosti vývoje jazyků nevyjadřuje, drží se popisu prehistorie a historie. Lze ovšem přijmout, že termínem pásmové jazyky u Stalina se mohl inspirovat. Jednalo by se vlastně o transpozici tohoto pojmu z koncepce budoucího vývoje jazyků do koncepce dávného vývoje jazyků. Zatímco se však u Stalina předpokládá jakési pomalé srůstání národních jazyků do podoby jazyků pásmových a posléze jejich srůstání do jazyka jediného, Dekan počítá s pomalým rozrůstáním prvotních a posléze pásmových jazyků. Společným rysem obou koncepcí je, že dochází k prosazení se určitého jazyka na velmi rozlehlém území.

K Dekanovu pojetí vzniku dceřiných indoevropských „prajazyků“ je možno poznamenat, že snad až příliš jednostranně počítá s procesem integrace. Jeho přístup se zčásti blíží Erhartovu revizionistickému pojetí (srov. zejména Erhart, 1976, k diskusi viz Boček, 2014, s. 218–223), ale s tím rozdílem, že Erhart zvažuje vznik dílčích větví cestou integrace jenom v některých konkrétních případech, zejména u jazyků italské skupiny, zatímco u jiných podle něj jistě převažovala diferenciaci.

Vedle pojmu pásmové jazyky je velmi přínosnou částí Dekanovy koncepce myšlenka kombinace procesů integrace a diferenciaci v období feudalismu a kapitalismu. Skutečnost, že v procesu vytváření jazyků novodobých národností a národů hraje podstatnou roli také nářeční kontakt, kdy dochází k převrstvování původních nářečí dialektem a posléze interdialektem vycházejícím z kulturního centra, se totiž v mnoha tradičních pracích o štěpení jazykových rodin na jednotlivé jazyky připomíná jen zřídka. Více je tato otázka tematizována například ve vlnové teorii, zde ovšem všeobecně, bez omezení na konkrétní historickou dobu (srov. Schmidt, 1872, s. 27–28, k diskusi viz Boček, 2014, s. 43–44).

¹⁰ V rámci moskevské diskuse o tomto tématu najdeme poznámky také u Čikobavy (1950, s. 48–50) a Meščaninova (1950, s. 72–73), v druhém případě i se shrnutím Marrova pojmání této otázky. Achvlediani (1950) pak uvádí výzkum vývoje konkrétního jazyka od předpásmového stavu k pásmovému mezi několika důležitými úkoly, kterým by se měla sovětská lingvistika po Stalinově vystoupení věnovat. V československé lingvistice se konkrétně k otázce směřování k jednotnému jazyku vyjádřili například Moravec (1950, s. 119), Císař (1950) a Trávníček (1953, s. 137).

Posledním důležitým momentem Dekanovy práce, který je třeba zmínit, je skutečnost, že se v některých bodech zjevně staví proti tzv. principu uniformity. To je koncept předpokládající, že v minulosti, z níž nemáme přímé jazykové doklady, probíhal jazykový vývoj podle stejných mechanismů, než jaké známe z pozdějších dob, z nichž již máme empirická lingvistická data. Princip či kritérium uniformity má v lingvistickém výzkumu velmi dlouhou tradici (srov. o tom Christy, 1983). Většinou historicko-srovnávacích lingvistů je přijímán (k diskusi srov. Labov, 2001, s. 9–27 a Lass, 1997 s další literaturou) a počítá se s ním speciálně také v kontaktní lingvistice při rekonstrukci prehistorických kontaktních situací (srov. k tomu Thomason, 1998 a diskusně Boček 2014, s. 193–195). Dekanovo zdůvodnění, proč se věci v dávné minulosti možná odehrávaly jinak, než jak to známe z doložených dob, totiž proto, že v dávné minulosti byly zcela jiné společenské a hospodářské podmínky, však působí logicky a jistě zaslouží další promýšlení.

Čas od času se stává, že vyjde publikace, jejíž název a tím i deklarované zaměření nevypovídají zcela přesně o tom, čím se zabývá nebo v čem tkví její největší význam. V jazykovědě patří mezi takové tituly například Skaličkova práce *Zur ungarischen Grammatik* (Skalička, 1935), která představuje nejen pojednání o maďarské gramatice, ale i základy nové typologické teorie, ba obecné teorie jazyka. Jiným příkladem je Holzerova *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache* (Holzer, 2007), jež není pouze historickým hláskoslovím chorvatštiny, ale i modelem hláskových substitucí u románských výpůjček v praslovanštině. Někdy se tak zjevně děje i v souvislosti s metodologickými či ideologickými spory v době vzniku díla. Takovou prací je i studie Jána Dekana *Za stalinské riešenie otázok etnogenezy*. I ona patří k textům, v nichž lze nalézt mnohé, co by člověk vzhledem k jejich názvu možná nečekal. Dekanovu práci je možno číst jako zajímavý příspěvek k tématu vzniku a vývoje jazyků i jako originální vyrovnání se s marrismem a vnímat ho také jako důležitý článek dějin československé kontaktní lingvistiky¹¹. Je nejenom dobrodružné, ale také potřebné texty tohoto druhu znovu objevovat.

Bibliografia

ACHVLEDIANI, Georgij S.: Za leninsko-stalinskú cestu rozvoja sovietskej vedy. In: Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Red. A. V. Isačenko. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 198–209.

BOČEK, Vít: Praslovanština a jazykový kontakt. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014. 436 s.

ČÍSAŘ, Čestmír: K otázce národního a „všesvětového“ jazyka“. In: Tvorba, 1950, roč. 19, s. 960–961.

ČILINSKÁ, Zlata: Archeológ a historik Ján Dekan (1919–2007). (K 90. výročiu narodenia). In: Historický zborník, 2009, roč. 19, s. 272–276.

¹¹ Vedle klasických textů pražské školy je třeba nezapomínat na méně viditelné příspěvky, jakým je například Frinta (1942).

ČIKOBAVA, Arnold (1950): O niektorých otázkach sovietskej jazykovedy. In: Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Red. A. V. Isačenko. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 39–63.

DEKAN, Ján: Za stalinské riešenie otázok etnogenezy. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1951a. 88 s.

DEKAN, Ján: Začiatky slovenských dejín a ríša Veľkomoravská. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1951b. 187 s.

DEKAN, Ján: O vznikaní národností pred X. storočím na území našej vlasti. In: Věstník Československé akademie věd, 1954, roč. 63, s. 399–404.

DEKAN, Ján: Veľká Morava. Doba a umenie. Bratislava: Tatran 1976. 280 s.

DEKAN, Ján: Apoteóza slobody na antickej mise zo Stráži. Bratislava: Tatran 1979. 62 s.

ERHART, Adolf: Geneze indoevropských jazyků – diferenciácie či integrácie? In: Listy filologické, 1976, roč. 99, s. 193–205.

FRINTA, Antonín: K otázce cizího vlivu na jazyk. In: Časopis pro moderní filologii, 1942, roč. 28, s. 349–356.

HOLZER, Georg: Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache. Frankfurt am Main: Peter Lang 2007. 156 s.

CHRISTY, T. Craig: Uniformitarianism in Linguistics. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 1983. XIII + 139 s.

ISAČENKO, Alexander V. (red.): Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950. 154 s.

JANHUNEN, Juha: On the paradigms of Uralic comparative studies. In: Finnisch-Ugrische Forschungen, 2001, roč. 56, s. 29–41.

KELLNER, Adolf – NOVÁK, Bořivoj (eds.): Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných. Soubor diskusních statí z listu Pravda a z časopisu Bolševik. Praha: Rovnost 1951. 328 s.

KOLNÍK, Titus: Ján Dekan – učiteľ, kolega a priateľ. In: Ján Dekan. Život a dielo. Ed. J. Vladár. Nitra: Archeologický ústav SAV – Spoločnosť Antona Točíka – Slovenská archeologická spoločnosť 2005, s. 52–58.

KOŘÍNEK, Josef Miloslav: Od indoevropského prajazyka k praslovančine. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1948. 128 s.

KUHN, Thomas S.: The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press 1962. XV + 172 s.

LABOV, William: Principles of Linguistic Change. Internal Factors. Oxford: Blackwell Publishing 2001. XXIV + 641 s.

LASS, Roger: Historical Linguistics and Language Change. Cambridge: Cambridge University Press 1997. XXIII + 423 s.

LEHR-SPLAWIŃSKI, Tadeusz: O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian. Poznań: Instytut Zachodni 1946. 237 s.

MEILLET, Antoine: Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes. Paris: Hachette 1924. XXIV + 464 s.

MEŠČANINOV, Ivan: Za tvorivé rozvíjanie dedičstva akademika N. J. Marra. In: Za marxistickú jazykovedu. Sborník prejavov v diskusii o sovietskej jazykovede. Red. A. V. Isačenko. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 64–85.

MORAVEC, Jaroslav: Sovětská jazykověda a jazykovědná diskuse v „Pravdě“. In: Slovo a slovesnost, 1950, roč. 12, s. 113–122.

NEUSTUPNÝ, Jiří V.: Poststrukturalismus a pražská škola. In: Slovo a slovesnost, 1993, roč. 54, s. 1–7.

SCHMIDT, Johannes: Die verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen sprachen. Weimar: Böhlau 1872. IV + 68 s.

SKALIČKA, Vladimír. Zur ungarischen Grammatik. Praha: Filosofická fakulta university Karlovy 1935. 68 s.

THOMASON, Sarah G.: On reconstructing past contact situations. In: *The Life of Language. Papers in Linguistics in Honor of William Bright*. Ed. J. H. Hill – P. J. Mistry – L. Campbell. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 1998, s. 153–168.

TLUSTÁ, Eva: „Za marxistickú jazykovědu“ [recenze na: Isačenko 1950]. In: *Slovo a slovesnost*, 1952, roč. 13, s. 50–51.

TRÁVNÍČEK, František: Stalinská epocha jazykovědy. In: *Naše řeč*, 1953, roč. 36, s. 129–139.

TRUBETZKOY, Nikolai S.: Gedanken über das Indogermanenproblem. In: *Acta linguistica*, 1939, roč. 1, s. 81–89.

TYL, Zdeněk: Bibliografie české lingvistiky 1951–1955. Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 540 s.

VLADÁR, Jozef (ed.): Ján Dekan. Život a dielo. Nitra: Archeologický ústav SAV – Spoločnosť Antona Točíka – Slovenská archeologická spoločnosť 2005. 82 s.

ZIMMER, Stefan: Linguistische Rekonstruktion und Geschichte. In: *Bopp-Symposium 1992 der Humboldt-Universität zu Berlin. Akten der Konferenz vom 24. 3. – 26. 3. 1992 aus Anlaß von Franz Bopps zweihundertjährigem Geburtstag am 14. 9. 1991*. Ed. R. Sternemann. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter 1994, s. 302–313.